

19. Сюта Г. М. Мовні інновації в українській поезії шістдесятників та членів Нью-Йоркської групи: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – К., 1995. – 20 с.
20. Тимошенко П. Д. Засоби милозвучності (евфонії) української мови // Укр. мова в шк. – 1952. – № 4. – С. 3-14.
21. Щерба Л. В. Избранные работы по языкознанию и фонетике. – М.: Наука, 1958. – 182 с.

The article deals with the studies of linguostylistic parameters of phonosemantic organization of poetry by E. Andievs'ka. Paronymic attraction (semantic approximation on the base of phonetic similarity) defined as a principle characteristic of her individual style. The main means of paronymic designing of poetry are distinguished.

Key words: poetic language, individual style, paronymic attraction, phonosemantic approximation, phonosemantic transformation.

Романюк І.В.

ВЕРБАЛЬНІ ТА НЕВЕРБАЛЬНІ СКЛАДНИКИ ДІАЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ МОВЦІВ (НА МАТЕРІАЛІ ПРОЗОВИХ ТВОРІВ І. НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО)

У статті розглядаються основні погляди лінгвістів на проблему вербальних та невербальних засобів комунікації, роль, функції та їх вплив на характер інтерактивного спілкування.

Ключові слова: вербальні засоби комунікації, невербальні засоби комунікації, жест, міміка, поза, візуальний контакт.

Спілкування є складним і необхідним процесом інтерактивної комунікації, яке пояснюється прагненням мовців отримати або передати нові знання, уміння, навички і почуття. Цей процес безперервний, оскільки є головним чинником існування та розвитку суспільства. Комунікативний процес здійснюється за допомогою вербальних та невербальних засобів мови. Довгий час невербальні засоби мовної комунікації розглядалися лише з біологічної та психологічної точки зору, лінгвістів ця проблема мало цікавила. Незважаючи на численні праці лінгвістів (Н.І. Формановська [1989], Ю.Н. Ємельянов [1991], Г.Є. Крейдлін [2000, 2004], Г.М. Сагач [2003], Н. Якименко [2003], Г.М. Андреева [2004], Ф.С. Бацевич [2004], Т. Ю. Ковалевська [2001] та інші), у яких досліджуються вербальні та невербальні засоби комунікації, ця проблема на сьогодні не знайшла свого розв'язання. Вербальні і невербальні засоби є невід'ємними компонентами процесу комунікації, адже вони доповнюють один одного, уточнюють, замінюють, створюють основу формування діалогічного інтерактивного спілкування мовців. Цим і пояснюється актуальність нашої статті.

Метою є встановлення ролі вербальних і невербальних засобів мови у процесі діалогічної інтеракції мовців. Мета передбачає реалізацію таких завдань: 1) узагальнити погляди лінгвістів на проблему вербальних і невербальних засобів комунікації; 2) встановити роль та функції вербальних і невербальних засобів у діалогічному мовленні мовців на матеріалі прозових творів І. Нечуя-Левицького; 3) окреслити межі подальшого дослідження.

На початку розвитку суспільства процес комунікації здійснювався за допомогою невербальних засобів мови (*предметне письмо*), далі малюнкове письмо (*піктографія*), ідеографічне письмо (*кожен знак виражав окреме поняття, а, отже, слово*), словесно-звукове письмо (*поєднання змістового запису слів із звуковим*), буквено-звукове письмо (*алфавітне*). Саме буквено-звукове письмо і стало ефективним засобом передачі інформації. У наш час передача інформації можлива лише за допомогою знакової системи.

Г.М. Андрєєва зазначає, що "мова є універсальним засобом комунікації, оскільки при передачі інформації за допомогою мови найменше втрачається зміст повідомлення" [1, 89]. До вербальних компонентів відносять "засоби мовного коду, тобто слова, словосполучення, речення (повідомлення), тексти, за допомогою яких передається інформація". "Вербальні компоненти – найважливіші складові комунікативного акту, оскільки саме вони в нормальному (неспеціалізованому) міжособистісному спілкуванні виступають основними носіями значень (сміслів) повідомлень" [2, 57-58].

Для адекватного сприймання повідомлюваної інформації мовці мають уважно ставитися до словникового складу мови, адже, відомо, що слова мають два типи значень: денотативне, тобто основне (*хата*) й конотативне, тобто додаткове, яке надає словам емоційно-оцінного та експресивного забарвлення (*халупа*); полісемія (багатозначність); синонімія, тобто використання різних лексем на позначення одного предмета чи явища об'єктивної дійсності. Не врахування зазначених позицій може призвести до непорозуміння і, як наслідок, до негармонійного або абсурдного діалогу. Особливо ці моменти треба враховувати з представниками різних мовних культур, так би мовити в умовах мовної неоднорідності [10].

О.Л. Каменська стверджує, що "основним засобом вербальної комунікації є текст, який породжується відправником повідомлення та сприймається реципієнтом" [9, 68]. Г.М. Андрєєва зазначає, що "за допомогою мови відбувається кодування і декодування інформації: комунікатор у процесі говоріння кодує, а реципієнт у процесі слухання декодує інформацію" [1, 90]. Адекватне сприймання повідомлюваної інформації і дозволяє говорити про гармонійний діалогічний акт. Ще Р. Якобсон навів схему, за якою "від мовця повідомлення потрапляє до слухача через канал зв'язку: повідомлення закодовано і відповідає певному контексту. Насправді ж повідомлення – це не що інше, як результат взаємодії (...) відправника і отримувача, які входять у зв'язок за допомогою коду стосовно референта" [8, 54].

Вербальні засоби комунікації відіграють основну роль в міжособистісній інтеракції, встановленні контактів і взаєморозумінні між мовцями. Але, крім основних мовних засобів існують і допоміжні, тобто невербальні. Ф.С. Бацевич

зазначає, що "невербальні засоби спілкування – елементи комунікативного коду, які мають немовну (але знакову) природу і разом із засобами мовного коду служать для створення, передавання і сприйняття повідомлень" [2, 59]. Н. Якименко стверджує, що уміння читати несловесну мову – важлива умова взаєморозуміння [15, 42-44]. Це свідчить про важливість невербальних засобів комунікації у процесі діалогічного мовлення, оскільки вони допомагають точніше передати думку мовця, виразити його стан, почуття, емоції та передавати інформацію без використання вербальних складників. Г.М. Сагач стверджує: "Дійсно, ми сприймаємо людину, живу й динамічну, у великій сукупності вербальних і невербальних характеристик" [11, 192].

О.О. Селіванова підкреслює, що "паравербальні засоби комунікації є супровідними для вербального мовлення знаковими засобами, що відіграють значну роль у процесі спілкування, зокрема, реалізують протишумову програму мовлення, доповнюють й уточнюють його, надають емотивності й експресивності і т. ін." [12, 622]. І. Аватар всю галузь невербального спілкування називає кінетикою, до якої включає міміку, пантоміміку, вокальну міміку, просторовий малюнок, експресію [4, 89]. Т.Ю. Ковалевська пропонує розрізняти невербаліку як загальносеміотичну комунікативну сферу, що властива індивідуально-колективним репрезентаціям, а також паравербаліку (міміка, жест, поза) і парафонічні показники (тембр, тон, інтонація та ін.), які характеризують субстратне забарвлення мовлення [4, 89].

Г.Є. Крейдлін зазначає, що наука, яка вивчає невербальні засоби комунікації називається невербальна семіотика. До неї входять: 1) паралінгвістика (наука про додаткові до мовлення звукові коди, які включені у процес мовленнєвої комунікації і які можуть передавати у цьому процесі відповідну інформацію); 2) кінесика (наука про жести та жестові дії); 3) окулесика (наука про мову очей та візуальні дії людей у процесі комунікації); 4) гаптіка (наука про мову торкань та тактильної комунікації); 5) проксемика (наука про простір комунікації, його структуру та функції) [5, 12]. Л.Л. Славова до невербальних складників комунікативного процесу відносить кінетику (жести, міміка, поза), проксемику (відстань між комунікантами), фонацію (сила голосу, тембр, дикція) [13, 77-80].

У сучасній соціальній психології до невербальної системи відносять: 1) оптико-кінетичну (міміка, жести, пантоміміка); 2) пара- і екстралінгвістика, де паралінгвістика – це система вокалізації (якість голосу, діапазон, тональність), а екстралінгвістика – включення у мовлення пауз та інших вкраплень (плач, сміх, кашель, темп мовлення тощо); 3) проксемика (організація простору та часу комунікативного процесу); 4) візуальний контакт [1, 95-99]. Ф.С. Бацевич пропонує до невербальних компонентів мови відносити: "акустичну, оптичну, тактильно-кінестезичну (пов'язану з тілесними відчуттями), ольфакторну (пов'язану із запахами) і темпоральну (пов'язану із часом) інформації у спілкуванні" [2, 79].

На нашу думку, паралінгвістичну систему (фонацію), яка включає в себе звукову систему, слід відносити не до невербальних складників, а до інтонаційних особливостей мовлення мовців.

Вербальні (основні) та невербальні (допоміжні) засоби комунікації тісно пов'язані між собою, створюючи відповідну атмосферу діалогічному мовленню мовців. Розглянемо діалогічні акти мовців у прозових творах І. Нечуя-Левицького, наприклад: *Я сиджу на возі та й зняла руки до бога: "Ой боже мій милостивий! Спасе мій! Богородице діво, радуйся! Отче наш, батьку наш! Що ж це далі буде на світі, коли син знущається над матір'ю. Мабуть, увечері буде страшний суд"* (І. Нечуй-Левицький, 24).

Християни, звертаючись до Бога як до батька, намагаються випросити прощення за гріхи або попросити допомоги у скрутну хвилину життя. Ритуальний жест "зняла руки" передуює мовленню мовця і створює відповідний тон діалогічному акту, адже ритуальні жести використовують комуніканти у церковному обряді. Такі жести є індивідуальними і передають емоційний стан мовця, стан засмучення.

У процесі комунікації мовці використовують і жести-символи, які, як правило, використовуються паралельно з традиційними етикетними мовленнєвими формами (привітання, прощання тощо), наприклад:

- *Молодий князь Єремія надісь син помершого ясновельможного князя Михайла Вишневецького та княгині Раїни? – спитав патер Вінцентій.*
- *Еге, превелебний отче! – обізвався князь Костянтин. – Єремія син мого брата вдругих і унук славного козацького гетьмана Яреми Байди-Вишневецького.*
- *Славний паросток славного дерева! Паросток дому Гедиминового та Ягеллонового, - сказав патер Вінцентій до молодого Єремії, окинувши гострими очима Єремію од ніг до голови.*

І патер Вінцентій обняв молодого Єремію і щільно й гаряче й з притиском цмокнув його в обидві щоки і в чоло (І. Нечуй-Левицький, 13).

Мовлення мовців має урочистий характер і насичене архаїзмами та історизмами. Діалог представляє собою зустріч мовців, тому у діалогічному мовленні комунікантів представлені жести-символи "обняв молодого Єремію і щільно й гаряче й з притиском цмокнув його в обидві щоки і в чоло". Така серія жестів-символів є взаємною і виражає прихильність до співрозмовника. Позамовний засіб "окинувши гострими очима Єремію од ніг до голови" підсилює дію вербальних компонентів і створює атмосферу задоволення від зустрічі.

Наявні в діалогічному мовленні комунікантів і агресивні жести, наприклад:

- *Ти злодійка! ти покрала в нас яйця! – кричала Кайдашиха й кинулась до Мотрі з мішком у руках.*
- *Брешеш, не докажеш! Ти сама злодюга, бо обкрадала мене, мою працю цілий рік. Я на тебе робила, як на пана паничину, - кричала Мотря.*
- *А чом же ти мене не кидала, коли тобі було в мене погано? – пищала Кайдашиха. – Чом тебе чорти не понесли на Басарабію або за границю?*

– Ова, через таке **паскудство** та оце тікала б за границю! Тікай сама хоч під шум, під греблю! – твартувала Мотря. – Ти злодюга, ти відьма!

– Хто? Я відьма? я злодюга? – сичала Кайдашиха. – Ось тобі на!

Кайдашиха тикнула Мотрі дулю й не потрапила в ніс, та в око. Мотря вхопила деркача і сунула держалом Кайдашихі просто межі очі.

– Ой лишечко! Виколола проклята зміюка мені око! – **заплакала Кайдашиха і вхопилась за праве око** (І. Нечуй-Левицький, 415).

Діалог починається з образи "ти злодійка!", яке є образливим, негативним і провокує відповідну реакцію. Мотря звертається на *ти* та ще *злодюга, відьма*, що свідчить про неповагу до свекрухи. А Кайдашиха називає Мотрю ще зміюкою, що має негативно-оцінне значення. У мовленні Мотрі використовується лайливе слово *паскудство*, яке є грубим і стилістично зниженим. Невербальні засоби підсилюють дію вербальних. Кайдашиха настільки розлючена, що використовує жест неприйнятий етикетними нормами: (*тикнула дулю Мотрі під ніс*). Жест припадає на процес мовлення і надає йому грубуватого, фамільярного характеру. На що Кайдашиха, підтверджуючи свої слова про те, що Мотря виколола їй око, використовує вказівний жест "вхопилась за праве око". Невербальна дія *Кайдашиха заплакала* виражає її емоційний стан. Окличні репліки, питальні конструкції, які сприймаються як риторичні, допомагають передати негативні емоції комунікантів у діалозі. Діалог є негативним і напруженим. Яскравий приклад негармонійного діалогу.

У діалогічному мовленні мовців міміко-жестикаційні засоби, поза, візуальний контакт можуть поєднуватися, підсилюючи дію вербальних компонентів, надаючи їм певного емоційно-експресивного забарвлення, наприклад:

– І скажи ти, на милість божу! І нащо ти граєш в карти, коли ти більше програєш, ніж виграєш? – спитала вона так сміливо й наважливо, неначе судили його судом.

– А тобі яке діло, що я там в карти граю, чи що? – обізвався Воздвиженський.

– Як то, яке діло! Як то так! То мені нема діла до того, що мій муж робить?

– А нема тобі діла! твоє діло он! дитина, колиска та кухня!

– Мені нема діла! – крикнула Марта, і її великі очі стали ще більше, а лице зблідло. – Є мені діло! – промовила вона голосно і з тим словом так стукнула по столі рукою навідлі, що ніби тому не можна було ні кришки не вірити. Вона стояла серед зали, висока, рівна й люта (І. Нечуй-Левицький, 56).

Мовець провокує конфліктну ситуацію розмови. Викликає у слухача відповідні негативні емоції і провокує його реагувати. Цей факт підтверджує тон вербального вираження репліки ("спитала вона так сміливо й наважливо, неначе судили його судом"). Спочатку Воздвиженський намагається не вступати в конфлікт і реагує цілком спокійно на що жінка знов обурюється його реакцією. У

мовленні Марта використовує русизм *муж*, як ознаку "дворянського" мовлення. З діалогу видно, що в основному жінка бере на себе роль ініціатора конфлікту, а спокійний тон та вислови чоловіка доводять її до крайнього прояву люті про що свідчить агресивна міміка жінки: *"її великі очі стали ще більші, а лице зблідло"*. Адаптори тіла *"стукнула по столі рукою навідлі"* завершують комунікативний акт, виражаючи почуття та відношення між співрозмовниками. Термін "адаптори тіла" ввів Г.Є. Крейдлін, яке виражає рухи тіла або з тілом та звуки, які виникають від цих рухів [5, 16]. Невербальні засоби *"вона стояла серед зали, висока, рівна й люта"* виражають емоційний стан жінки.

Отже, з проаналізованого матеріалу можна зробити такі висновки: 1) вербальна комунікація відіграє вагомую роль у процесі діалогічного мовлення, оскільки є основним засобом передачі інформації. Невербальні засоби комунікації служать допоміжним засобом для створення, передавання, сприймання інформації; 2) серед невербальних засобів, які присутні у діалогічних прозових текстах І. Нечуя-Левицького, виділяємо жести (емоційні, вказівні, агресивні, ритуальні, символічні, ненормативні – у мовленні мовців виконують комунікативну функцію), міміку, погляд, позу; невербальні засоби у мовленні мовців посідають різні позиції щодо вербальних: препозитивну, під час мовлення (ця позиція у прозових текстах І. Нечуя-Левицького є найчастотнішою), постпозитивну. Правильно дібрані мовні засоби дозволяють мовцеві передавати інформацію, почуття, емоції, уміння слухачеві відповідним чином впливати на його почуття, думки, поведінку та на подальшу його діяльність, а слухачеві адекватно сприймати отримувану від мовця інформацію. Невербальні засоби комунікації у діалогічному мовленні мовців використовуються для виділення чи акцентування вербальних засобів, для посилення якої-небудь частини повідомлення, для пояснення мовчання, для додавання нової інформації до висловлювання. Невербальні складники допомагають передати емоційний стан мовців та повністю розкрити змістову сторону інформації, посилити або послабити вербальний вплив; 4) у подальшому дослідженні варто звернути увагу на функцію жестів у діалогічному мовленні мовців.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андреева Г. М. Социальная психология. – М.: Аспект Пресс, 2004. – 366 с.
2. Бацевич Ф. С. Основы коммуникативной лингвистики: Підручник. – К.: Вид. центр "Академія", 2004. – 344 с.
3. Емельянов Ю. Н. Обучение паритетному диалогу: Учеб. пособие / ЛГУ. – Л.: ЛГУ, 1991. – 106 с.
4. Ковалевська Т. Ю. Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування: Монографія. – Одеса: Астропринт, 2001. – 344 с.
5. Крейдлин Г. Е. Невербальная семиотика в её соотношении с вербальной: Автореф. дис. ... докт. філол. наук (10.12.19) / Российский гос. гуманитарный ун-т. – М., 2000. – 68 с.
6. Крейдлин Г. Е. Мужчины и женщины в диалоге II: невербальная агрессия как тип поведения / Агрессия в языке и речи: Сборник науч. статей / Сост. и отв. ред. И.А. Шаронов. – М.: РГГУ, 2004. – С. 174-187.
7. Нечуй-Левицький І. С. Зібрання творів у десяти томах. Прозові твори. – К.: Наукова думка, 1965-1968 рр.

8. Общая риторика: Пер. с фр. / Ж. Дюбуа, Ф. Пир, А. Тринон и др.; общ. ред. и вступ. ст. А.К. Авеличева. – М.: Прогресс, 1986. – 392 с.
9. Проблемы коммуникативной лингвистики / Редкол.: Ольховиков Б.А. (отв. ред.) и др. – М.: Б. и., 1982. – 192 с.
10. Речевое общение в условиях языковой неоднородности / Под. ред. Л.П. Крысина. – М.: Эдиториал УРСС, 2000. – 224 с.
11. Сагач Г. М. Ділова риторика: мистецтво риторичної комунікації. Навч. посібник. – К., 2003. – 255 с.
12. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: Підручник. – Полтава: Довкілля-К, 2008. – 712 с.
13. Славова Л. Л. Типологія комунікативних невдач (на матеріалі сучасного англійського мовлення) / Житомирський держ. ун-т ім. І. Франка. – Житомир: ЖДУ, 2005. – 108 с.
14. Формановская Н. И. Речевое взаимодействие: коммуникация и прагматика. – М.: ИКАР, 2007. – 478 с.
15. Якименко Н. Невербальні засоби ділового спілкування // Дивослово. – 2003. – №5. – С. 42-45.

In the article the basic looks of linguists are described to the problem of verbal and un verbal methods of communication, on a role, functions and their influence on character of interactive intercourse.

Key words: verbal methods of communication, un verbal methods of communication, gesture, mimicry, pose, visual contact.

Шумейко О.А.

ПОЕТИЧНІ НОВОТВОРИ ЯК ЗАСІБ ТВОРЕННЯ КОМІЧНОГО

У статті аналізуються поетичні новотвори як засіб творення комічного в сучасній українській поезії (на матеріалі творів другої половини ХХ століття).

Ключові слова: поетична мова, комічне, гумор, іронія, сатира, сарказм, ідіостиль, образ, лексема.

У сучасному українському мовознавстві помітне місце посідають праці, присвячені аналізу мовних засобів творення комічного. Поетичні новотвори як чинники комічного постійно перебувають у полі зору вітчизняних науковців [1; 4; 9; 13; 15; 22; 23 та ін.].

Об'єктом лінгвістичного аналізу проблем комічного, що здійснюється на матеріалі художнього стилю, є головним чином мова прозових творів. Поза увагою дослідників залишається українська поезія в усьому різноманітті ідіостилів та напрямків.

Метою статті є аналіз поетичних новотворів як одного з лексичних засобів творення комічного в українській поезії другої половини ХХ століття.